

İKTİSADİ KALKINMADAKİ ÖNEMİ BAKIMINDAN TÜRKİYE'DE TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ (1985-1999)*

Murat ÇETİNKAYA*

ÖZET

Turizm ülkelerin gelişme çabalarına paralel ve onun bir uzantısı olarak, birinci derecede önem verilen bir sektör haline gelmiştir. Turizm sektörüne, daha önceki yıllardan itibaren gereken önem ve önceliği veren ülkelerde, bu faaliyet kolunun milli gelir ve ödemeler dengesine sağladığı yararlar, pek çok ülkeyi, turizm sektörünün gelişmesi için yeni imkanlar yaratmaya zorlamıştır. Gelişmekte olan ülke olan Türkiye'mizde ülkelerin bu derece ilgisini çeken, karşılaşılan ekonomik sorunların hafifletilmesinde ve dar boğazların aşılmasında bir ekonomik politika aracı olarak kabul edilen turizm, yarattığı ekonomik etkilerini genelde ve Türkiye düzeyinde araştırılması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

In our Turkey which is a developing country, tourism which is attracted so much by the countries and used as an economical political means in relieving the economical problems and to overcome the difficulties, the investigation of economical effects of tourism in general and at the level of Turkey have been the basic purpose of this study. In this study, the social, cultural and political functions of tourism have been dismissed and only the economical effects are studied. In this research, by taking into consideration the sectoral peculiarities of tourism and by touching the economical effects of tourism the monetary and reel effects developed in the economics have been studied separately.

---

*Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi (1985-1999)" isimli Yüksek Lisans tez çalışmasının özeti'dir.

* Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.

1.GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ortalarından bu yana hızla gelişen turizm olayı, günümüzde yaklaşık 600 milyon kişinin uluslararası seyahati gerçekleştirdiği önemli bir hareket haline getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için ihtiyaç duyulan dövizin sağlanmasında, ihracatın artırılmasında turizm sektörünün canlandırılması gereği ön plana çıkmış ve turizm, gelişen ülkelerin kalkınmak için umut bağladıkları bir sektör konumuna gelmiştir.

Ülkemiz sosyal ve ekonomik göstergeler itibari ile halen ekonomik plattformda gelişmekte olan ülkeler sıfatını korumaktadır. Dünyadaki ani ve hızlı ekonomik, politik ve teknolojik değişiklikler, uluslararası ilişkiler neticesinde ortaya çıkan menfaatler veya çıkar çatışmaları, ülkelerin ekonomik yapılarını doğrudan etkilemektedir. Dünya ticaret potansiyelinden arzu ettiğimiz hak ve payı alabilmek için ekonomimizin gelişmiş ülkeler seviyesine çıkartılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ortak ve kaçınılmaz kaderi, yüksek enflasyonist ortamda, hızla artan nüfus ve işsizliğe karşı, yetersiz sermaye ile kısa zamanda, döviz sağlama ve istihdam yaratma potansiyeli yüksek yatırımları realize etmeyi zorunlu kılmaktadır. Turizmin döviz sağlama, istihdamı artırma gibi özelliklerinin olmasından dolayı ekonomide büyük önem arz etmektedir.

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdamın artmasına, gelir düzeyinin yükselmesine ve ödemeler dengesine sağladığı katkı nedeniyle, tarihi çekicilikler ve doğal zenginlikler açısından önemli bir potansiyele sahip ülkemizde turizme kucak açmıştır. Yakın zamana kadar ülkemizde 1 milyon civarında olan yabancı ziyaretçi sayısı, 1998 yılında 10 milyona kadar çıkmış ve bu yıl içerisinde elde edilen turizm geliri ise, 9.288 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin doğal güzellikleri, uygun tabiat şartları, arkeolojik değerleri, kültürel zenginlikler yanında, turizmin etkinliğini arttıracak pek çok özelliğe sahip bulunması bu fırsatları en iyi şekilde değerlendirme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

İktisadi Kalkınma Kavramı

İktisadi Kalkınma, ekonomide belli bir zaman dilimi içerisinde meydana gelen miktar artışlarının yanında, iktisadi ve sosyal yapıda meydana gelen değişimleri kapsayan bir kavramdır. Bu bakımdan, iktisadi büyüme ve iktisadi gelişme kavramlarını da içine almaktadır. İktisadi büyüme konusu özellikle II. Dünya Savaşından sonra yoğun bir şekilde ele alınmış ve günümüzde de konu ile ilgili araştırmalara devam edilmektedir. İktisadi büyümeyi ekonominin bünyesi değişmeden, temel göstergelerin sayı ve hacim itibariyle yıldan yıla geniş-

lemesi olarak tanımlamak mümkündür¹. Büyüme kavramında daha çok, milli gelirden meydana gelen değişim ölçü olarak alınır. Başka bir ifade ile, bir yıldan ötekine milli gelirden meydana gelen miktar artışını ifade etmektedir. Bu miktar artış oranı büyüme hızını vermektedir².

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkeler, daha çok tarıma dayalı ve geleneksel üretim tekniklerinin kullanıldığı iktisadi yapılara sahiptir. Ayrıca bu ülkelerde hızlı nüfus artışı yönünde, nüfus daha çok tarım kesiminde bulunmaktadır. Nüfusun büyük bir bölümünün gelir ve hayat seviyesi düşüktür. Bunun yanında, düalist yapı mevcuttur. Ekonomide meydana gelen müspet bir gelişme bütün kesimleri etkileyecektir. Bu da kalkınma ile genellikle eş anlamda kullanılan sanayileşme ile mümkündür. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkeler sanayileşme büyük ağırlık vererek bu çembere aşmaya çalışırlar. Çünkü, ekonomide üretim yapısının değişmesi bütün kesimlerin değişmesine yol açacaktır. “Zira gelişmeyi nicelik, kalkınmayı nitelik karakterize eder”³.

Turizm Sektörü

Teorik olarak, her mal ve hizmetin turizm sektörü tarafından potansiyel ve gerçek amaçla kullanıldığı kabul edildiğinden, turizm sektörünü ekonominin diğer sektörlerinden soyutlamak mümkün değildir. Diğer bir ifade ile turizm sektörü “tüm ekonomik faaliyet dallarının sektörlerine göre uluslararası tip sınıflaması” kapsamında tanımlanabilen ve yalnız başına var olan bir üretim alanı değildir⁴.

Turizm sektörü kesin bir şekilde tanımlanamamakla beraber, sektörün kapsamına, üretimin tamamı veya önemli bir kısmı yabancı ve yerli turistler tarafından tüketilen mal ve hizmet üretim ve bu üretim ile ilgili sınai ve ticari faaliyetlerin girdiği söylenebilir⁵.

Turizm sektörünün bir başka tanımı da şöyledir: “Turizm sektörü; ulusal ve uluslararası düzeyde turizm kavramı tanımlarındaki fonksiyonları, hizmetler sektöründen geniş ölçüde, tarım ve sanayi sektörlerinden belli ölçülerde yararlanarak yerine getiren girişimler, serbest malları da değerlendiren bir turizm endüstrisi oluşturmak için genel ekonominin belli bir kesiminde ortaya çıkan yatırım, önlem, planlama ve uygulama faaliyetlerinin bütünüdür”⁶.

¹ Sabri Ülgener, **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınları: 6. Baskı, İstanbul, 1990, s. 409.

² Erdoğan Alkın, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İ.Ü.İ.F. No: 46, İstanbul, 1981, s. 3.

³ Yüksel Ülken, **20. yy. Dünya Ekonomisi**, İ.Ü.İ.F. yay. No: 493, İstanbul, 1984, s. 305.

⁴ Hasan Olalı-Alp Timur, **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık San. Ltd. Şti, İzmir 1986, s. 11.

⁵ Olalı-Timur, a.g.e., s. 12.

⁶ Olalı-Timur, a.g.e., s. 12.

Turizm sektörü bir ekonomik faaliyet olarak yabancıların ziyaretlerinden doğan faydaya yönelmiştir. Bu sektör, ürünü tüketiciye götürmek yerine, tüketiciyi üretim yerine getirmektedir. Hava, dağlar, iklim gibi şimdiye kadar yararlanılmayan unsurları turizm sektörü ekonomik mallara dönüştürmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Planlama Dairesi Sektör Programları Şubesi, turizm sektörünü “Türkiye’ye gelen yabancı sayısını ve turizm gelirlerini arttırmak, iç turizm hareketlerini geliştirmek ve yurt dışına çıkan vatandaşların seyahatlerini düzenlemekle ilgili tüm faaliyetler” şeklinde tanımlamaktadır⁷. Söz konusu faaliyetler, turizm ile ilgili yatırım, planlama ve uygulama faaliyetleridir.

Tanımlar incelendiğinde, turizm sektörü ile ilgili üç temel amaç ortaya çıkar.

Birinci amaç; dış turizm gelirleri ile ülkenin ihtiyacı olan dövizin bir bölümünün, kısa zamanda sağlanması,

İkinci amaç; Ülkenin çalışan ve üreten insanların tatil ihtiyacının karşılanması,

Üçüncü amaç; Turizm sektöründe diğer sektörlerle uyum, planlı bir gelişimin sağlanmasıdır.

Turizm Sektörünün Özellikleri

a-Turizmin Ürün Özelliği: Turizmin tanımından hareketle, insanların devamlı ikamet ettikleri yerler dışına seyahatleri, konaklamaları, turizm işletmelerinin ürettikleri mal ve hizmetleri satın almaları ve tekrar daimi ikametgahlarına dönmelerine kadar geçen süre içinde birbirlerinden farklı çok sayıda mal ve hizmet talep edeceklerini söylemek mümkündür. Bu durum, turizmde hizmeti tanımlaması ve hizmetin özelliklerini genel hatlarıyla ortaya koymayı gerektirmektedir.

Genel olarak turist ürün için, satın alınan mal ve hizmetlerin karışımı ve turistlerin gittikleri yerde orada kalmalarını sağlamak için faydalandıkları her çeşitte hizmet demektir⁸. Turist ürün konusunda yapılan çeşitli tanımlar, ürünü belirlemenin kolay bir iş olmadığını ortaya koymaktadır. “Toplam turist ürünü cazibe, faydalılık ve kolay elde edilebilirlik faktörlerinin bir kombinasyonudur⁹. Bu tanımda belirtilen büyük zorluk, turistik potansiyel ile ilgilidir. Turizm için elverişli tabii şartlar ülkenin turizm potansiyelini oluşturmaktadır. Tabii şartların büyük ölçüde izafi olması, toplam turist ürünü içindeki ağırlığını

⁷DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. **Turizm İktisat Raporu (68/72)**, İktisadi Planlama Dairesi Teşkilatı, Ankara, 1968.

⁸Münir Kutluata, **Turizm Pazarlaması ve Turizmde Aracı Kuruluşlar**, (Basılmamış Doktora. Tezi), İ.Ü.İ.F. İstanbul, 1977, s. 83.

⁹ Münir Kutluata, a.g.e., s. 88

tespit etmeyi zor hale getirmektedir. Tanım daha çok faydalık ve kolay elde edilebilirlik faktörlerinin önemine dikkat çekmektedir. Mevcut cazibenin turistik ürün haline gelebilmesi büyük ölçüde, faydalılığı ve kolay elde edilebilirliği sağlayacak mal ve hizmetlerin geliştirilmesine bağlıdır.

b-Turizmin Görünmeyen İhracat Olma Özelliği: İhracat, bir ülkenin ürettiği malların diğer ülkelerdeki alıcılara satılması işlemidir. Diğer bir deyişle ülke içinde üretilen malların dış ülkelere satılmasıdır. İhracatı tanımlayan bu ifadeler daha çok mal ihracatını tanımlamak amacıyla kullanılmakta ve mal ihracatında fiziki bir hareketin olduğunu ortaya koymaktadır. Turizm ihracatında, tüketimin üretimin yapıldığı yerde gerçekleşiyor olması önemlidir. Toplam turist ürünü bir takım mal ve hizmetlerin birleşimi olması, nispi bir mal durumunda fiziki hareketliliği engelleyen önemli bir husustur. Ancak mal ile, turizm amaçlı tüketim arasında döviz açısından büyük farklılık yoktur¹⁰. Çünkü, turizmde yabancılara bazı mal ve hizmetlerin satılması söz konusudur. Bu yolla, turistik tüketime ödenen bedelle de döviz akımı sağlamaktadır. Turizm ihracatının, özellikle görünmez ihracat olarak kabulü bu sebeptendir. Ayrıca fiziki olarak ihracı mümkün olmayan bir takım değerler, turizm yoluyla döviz kaynağı haline gelmekte ve özellikle tabii ve kültürel bir takım varlıklar değerlendirilmiş olmaktadır.

c- Turizm Sektöründe Sabit Sermaye Yoğunluğu: Turizm alanında yapılan yatırımlar sonucu oluşan tesisler büyük ölçüde arsa, bina ve teçhizat üçlüsüne dayanmaktadır. Bu sebeple sabit sermaye yoğunluğu oldukça fazladır. Yani turizm sektörünün oluşmasında sabit sermaye yoğunluğu turizmin temel taşlarını oluşturmaktadır

d- Turizm Sektöründe Emek Yoğunluğu: Turizm işletmeleri hizmet üreten işletmeler olduğundan faaliyetlerin hemen hemen tamamına yakın bir kısmı insan unsuru tarafından gerçekleştirilmektedir. İşletmelerin emek yoğunluğunu azaltmayı amaçlayan çabaları bu alana yansıtılmamaktadır. Çünkü turizm işletmeleri bazı özellikleri sebebiyle buna izin vermemektedir. Genelde hizmetlerde yüz yüze ilişkiler söz konusu olduğundan ve faaliyetlerin büyük bir bölümü ilişkiler zincirinden oluştuğundan, emeğin yerine ikame edilecek unsurlar azdır.

Turizm Sektörünün Ekonomik Etkileri ve Türkiye

a- Turizm Sektörünün Ekonomik Önemi

Turizm, gerek ülke ekonomisine mali yönden katkısı, gerekse dış ülkelerle ilişkiler ve kültürel alışveriş açısından önemi çok büyüktür. Biz bu bölümde turizm sektörünün ekonomik önemi, etkileri ve bu etkilerin sonuçlarının değerlendirilmesi yoluna gideceğiz. Bu açıdan bakıldığında sektörün, ülke eko-

¹⁰ Hasan Olalı, **Turizm Teorisi ve Politikası**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir.

nomisine salt parasal katkısı daha ele alınsa, ekonomik büyüme açısından önem arz etmektedir.

Turizme kapsamlı bir eğilim, yatırım için gerekli bir olaydır. Turizm sektörünün oluşabilmesi için sektör için gerekli yatırımlara ihtiyaç vardır. Sektörün gelişmesi için, geniş bir plan oluşturmak ve gerekli ilginin gösterilmesi gerekir. Başka bir ifade ile, alt ve üst yapısıyla, istihdam yaratıcı etkisiyle, değişik kültürlerin karşılaşmasında doğan kültür alış-verişi ile, turizm kendine bağlı olarak bir çok yan hizmetleri beraberinde getirir. Turizm sektörünün gelişebilmesi için, diğer sektörlerden ve halkın genel eğilimden bağımsız düşünülmemeli ve ülke gelişme potansiyeli ve ekonominin diğer sektörlerinin gelişme olanakları ile tutarlı, kapsamlı bir turizm planlama yapılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından oldukça büyük ihtiyaç duyulan döviz girdisi sağlayan istihdam imkanlarını arttıran milletler arasında ortak bir yaşam biçiminin gelişmesine yardımcı olan bir faaliyet olarak karşımıza çıkar. Turizm ekonomik etkilerinin giderek daha müşahhas olarak görülmeye başlaması, gelişmekte olan ülkeler bakımından nispeten yeni bir faaliyet olmasına rağmen, kısa zamanda önemli aşamalar kaydetmesine sebep olmuştur. Ancak, bu gelişme insan kaynakları ve bölgesel altyapı imkanları üzerinde ağır bir baskıyı da beraberinde getirmiştir¹¹. Bu durum, turistik talebin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli altyapı gerçekleştirme noktasında önem kazanmakta, gerçekleştirilemediği takdirde, turizmin sağlayacağı ekonomik yararlar ikinci plana itilerek, plansız bir gelişmenin sonucunda doğabilecek problemlere çözüm aramak gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi yönden kalkınmaları, büyük ölçüde dövizle bağlıdır. Bu yüzden döviz kazandırıcı faaliyetler özel bir önem arz etmektedir. Bu ülkeler geleneksel tarım sektöründen sanayi sektörüne geçmeyi sağlama amacındadırlar. Ancak, bu geçiş büyük miktarda döviz ihtiyacı göstermektedir. Bu sebeple, ihracat ve dış borçlanma yoluyla karşılanacak döviz ilave olarak döviz kazandırıcı faaliyetlerin teşviki zorunluluk haline gelmiştir. Sanayileşmenin gerçekleşmesi için gerekli olan dövizin elde edilmesinde turizm sektörü alternatif bir sektör haline gelmiştir.

Kalkınmayı gerçekleştirmek için gerekli yatırım mallarının ve bazı hammaddelerin ithali zorunluluğu, kalkınmakta olan ülkeleri döviz elde etmede karşı karşıya kaldığı sorunlardandır. Söz konusu ülkelerin bu problemleri çözebilmesi için başvurdukları yollardan birisi ihracattır. Ancak teknolojik seviyenin düşük olması nedeniyle maliyetlerin yüksek olması, kalite düşüklüğü, yerleşmiş piyasalara girebilme zorunlulukları gibi engeller gelişmekte olan ülkelerin ihra-

¹¹ Orhan İçöz, **Turizmin Bölgesel Ekonomik Etkileri ve Kuşadası Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1987, s:20.

catını büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Bu durum karşısında bir ihracat faaliyeti özelliğinde olan turizm sektörü gelişmekte olan ülkelerin ihtiyacı olan döviz problemini çözmede çok önemli bir rol üstlenecektir.

b- Turizmin Ekonomik Etkileri

Ülke ekonomisine katkısı açısından bakıldığında turizm sektörünün önemi reddedilemez. Turizm bir ülkede ekonomik, sosyal, politik, sağlık, kültürel, finansal alanda sağlayacağı birçok imkanlar mevcuttur. Ülkelerin uluslararası turizme katılarak daha büyük pay elde etmek için çaba harcamalarını sebebi, bir yandan milli ekonominin gelişmesine diğer yandan da sosyal refah düzeyine yaptığı katkıda dolayısıdır. Turizm ekonomik gelişmenin en önemli itici faktörlerinden biridir. Bu faktörün, ekonomik gelişmedeki etkinliği ve önemi ülkenin turistik potansiyeline bağlıdır. Turizm gelirleri her şeyden önce milli gelirin artmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan mal ve hizmet ihraç etmeden döviz girişi sağlamaktadır.

c- Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi (1985-1999)

Sektörler bazında incelendiğinde turizm son 25 yıl içerisinde gelişme gösteren ana sektörler arasında yer almaktadır. İspanya, Malta, Yunanistan ve Fransa gibi Akdeniz ülkeleri ile karşılaştırıldığında ülkemiz turizm gelirlerinden istenilen payı alamamaktadır. Kalkınmak isteyen Türkiye'nin karşılaştığı ekonomik güçlüklerin aşılmasında turizm gelirlerine duyulan ihtiyaç her geçen yıl artmaktadır. Ülkemizde turistik faaliyetler sonucu elde edilen gelir hem yatırım malları ithalinin gerektirdiği dövizin sağlanmasında, hem de dış ticaret dengesi açıklarının kapatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Turizmin son yıllarda yarattığı ve yaratacağı doğrudan ve dolaylı etkilerle Türk ekonomisinin kalkınmasında sürükleyici bir güç haline gelecektir.

Ödemeler Dengesine Etkisi

Dış ödeme bilançosu genellikle, bir ülkede yerleşik kişilerin (ülkesakinleri) belirli bir dönem içerisinde yabancı ülkede yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıt şeklinde tanımlanır¹². Bir ülkenin ekonomik durumunu en güzel ve açık şekilde gösteren ölçü, o ülkenin ödemeler dengesidir.

Türkiye ekonomisinin son yıllarda karşılaştığı en önemli sorunların başında ödemeler dengesizliği gelmektedir. İhracat artışının sağlanamaması ve artan ithalat nedeniyle ödemeler dengesi açığı sürekli olarak artmıştır. Bu gelişmelerin neden olduğu döviz darboğazının aşılmasında ithalatta kısma yoluna gidildiğinde piyasada durgunluk oluşacaktır, bu da yatırımları ve istihdamı olumsuz yönde etkileyeceğinden, ihracatın artırılması veya döviz getiren diğer

¹² Halil Seyitoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 9. Baskı, İstanbul 1993. s: 137.

kaynakların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu aşamada sektörün ihracat özelliği, ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyeceğinden önem kazanacaktır.

1985-1989 yılları arasını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı turizmin ödemeler dengesine etkisi bakımından, dış turizm net döviz gelirlerinin arttığı görülmektedir. Bu artışa bağlı olarak da turizm dışsallık etkisi bağlı olarak diğer yan sektörleri de dolayısıyla etkilemiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma planında, dış turizm gelirini ve yabancı turist sayısını arttırmak temel amaç olarak gözüktür. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bir önceki plan döneminde yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanun olumlu sonuçlar ile devam etmiştir. 1985-1989 yılları arasında genel olarak turizmde artış söz konusudur, Fakat 1986 yılında Çernobil faciası sonunda turist sayısında düşüş olmuştur. Bu düşüş sonucunda turizm gelirleri 1.2 milyar \$ seviyesinde kalmıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma dönemine kadar turizmden beklenen sonuçlar tam olarak sağlanamamıştır. Ama Beşinci Beş Yıllık Kalkınma döneminde ilk kez hedeflenen gelirin üzerinde bir gelir elde edilmiştir. 1988 yılında gelir 2.3 milyar \$ civarında seyrederken daha sonra 1990'da 3.2 milyar \$'a yükselmiştir. (Tablo 1). Yatak kapasitesindeki artış, turistik yatırımlara tanınan kredi ve teşvik imkanları, turizm gelirinin artmasını sağlamıştır.

1990-1994 yılları arasını kapsayan Altıncı Beş Yıllık kalkınma Planında turizm arzını çeşitlendirme amaçlanmış, Charter Taşımacılığı ve yeni seyahat acentaları desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu plan dönemi içerisinde 1990 yılında 3.2 milyar \$ olan turizm geliri, 1991 yılında 2.6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 1991-1992 yılları arasındaki körfez krizinin etkisiyle Türkiye turizm gelirlerinde önemli bir düşüşler olmuştur.

1996-2000 yılları arasını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planına gelindiğinde mevcut durum, son 10 yıl içerisinde Türk turizmüne uluslararası turizm geliri içindeki payı binde 3'ten yüzde 1.4'e yükselmiştir. Bu plan döneminde amaç rekabet gücü yüksek ve verimli bir turizm ekonomisinin geliştirilmesi, doğa ve kültürel değerlerin zenginleştirilerek sürekliliğin sağlanması ve yerel halkın ve turistlerin turizmden beklentilerinin karşılanması sektörün temel amaçları olarak belirlenmiştir. Ayrıca mevcut üst yapılardan etkin bir şekilde yararlanılması ve doğal sermayenin korunması temel esas olarak ortaya çıkar. 1996 yılında turizm geliri 5.7 milyar \$ seviyesinde iken 1997 yılında bu miktar 8.1 milyar dolar ve 1998 yılında ise 8,5 milyar \$ yükselmiştir.

1985-1998 yıllarında dünya turizmde önemli atılımlar yapıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Türkiye bu atılımdan payını almış 1985 yılında yakaladığı bu artışı düşürmeyerek bu oran 1998 yılına gelene kadar bazı açıklıklara rağmen artış şeklinde devam etmiştir. Bu oran 1985'te 1.4 milyar \$ iken turizm geliri 1998 yılında 8.5 milyar \$'a yükselmiştir (Tablo 1)

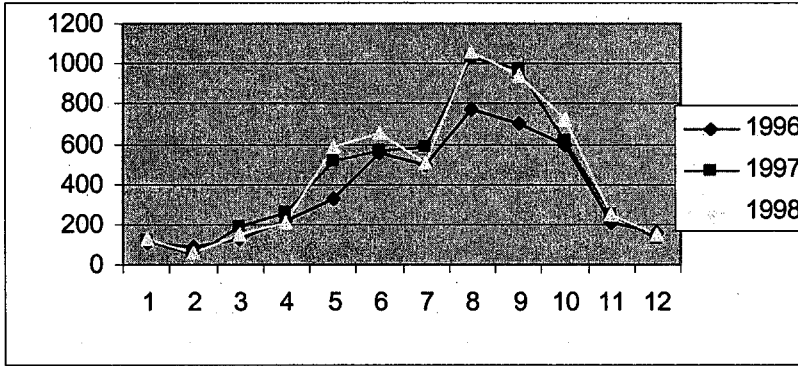

Tablo: 1- Türkiye'de Turizm Gelir ve Giderleri

İllar	Gelir (1000 USS)	Gider (1000USS)	Denge (1000USS)
1985	1.482.000	323.600	1.158.400
1986	1.215.000	313.570	901.400
1987	1.721.117	447.739	1.273.378
1988	2.355.295	357.966	1.379.329
1989	2.556.529	565.000	1.991.529
1990	3.225.000	520.000	2.705.000
1991	2.654.000	592.000	2.062.000
1992	3.639.000	776.000	2.863.000
1993	3.959.000	934.000	3.025.000
1994	4.321.000	866.000	3.445.000
1995	4.957.000	911.000	4.046.000
1996	5.762.000	1.265.000	1.697.000
1997	8.088.549	1.716.000	6.372.549
1998	8.500.000	1.754.000	6.250.000
1999	5.000.000	1.480.000	4.200.000

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (1985-1989-1994-1999).

Şekil:1- Ödemeler Dengesi (Net Turizm Gelirleri (Net)-Milyon ABD Doları) Aylık Değerler

Kaynak: DİE, (DİE Verilerine Göre Çizilmiştir).

Şekil 1'de 1996, 1997, 1998 yılları arası ödemeler dengesi aylık değerleri verilmiştir. Görüldüğü üzere 1997-1998 yıllarında 1996 yılına göre turizmde elde edilen gelir daha yüksek gerçekleşmiştir.

İstihdama Etkisi

Turizm emek-yoğun üretim tekniğine bağlı bir sektör olarak ekonomide istihdam yaratıcı bir etkiye sahiptir. Turizmde istihdam etkisi turizmin genişlemesine ve turizm talebinin yoğunluğuna bağlı olarak artar. Turizm sektörü bir

ülkede ne kadar büyük ise buna bağlı olarak ta istihdam seviyesi o kadar geniş-
tir. Turizmin gelişmesine paralel olarak turistik tesis yatırımlarının artması,
işgücü talebini de arttırmaktadır. Turizmin mevsimlik özelliğinin bir sonucu
olarak, talebin yoğunlaştığı dönemlerde turistik işletmelerinde işgücü talebi
artar, mevsim dışında ise, işgücü talebi azalmakla birlikte yine de bir devamlılık
arz eder.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğu gelişmesini sanayileşme ile karşıla-
şmaktadır. Fakat incelendiğinde, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme ile istih-
dam sorununu çözememektedirler. İşte ülkeler istihdam sorununun azaltmak ama-
cıyla sanayileşmeden farklı olarak turizm sektörüne yönelmişlerdir. İstihdam
olanakları yaratmak sanıldığı kadar kolay olmamaktadır, özellikle de artan şe-
kilde işgücünden daha fazla tasarruf eden yeni teknolojinin kullanılması, gelişen
ülkelerde istihdam konusunda yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Turizm sektö-
ründe emek yoğun teknolojinin kullanımı istihdam açısından avantajları berabe-
rinde getirecektir.

Bilindiği üzere turizm sektörü emek yoğun bir sektördür. Başka bir de-
yişle turizm sektöründe istihdam yoğunluğu fazladır. Bu nedenle turizm bir
istihdam aracı olarak karşımıza çıkar. Özellikle Türkiye’de işsiz sayısının 3
milyonu aştığı bir ülkede istihdam açısından turizmin büyük önemi vardır. Tu-
rizmin ülke ekonomisine sağladığı üç temel istihdam imkanı söz konusudur¹³.

- Turizm sektöründe turistlerin ihtiyaçlarına doğrudan doğruya cevap
veren personel ki buna doğrudan istihdam (otel, motel, restoranlarda çalışan
personel),

- Turistik arzını destekleyen yan sektörde oluşan dolaylı istihdam,

- Halkın turizm faaliyeti sonucunda elde etmiş olduğu geliri tekrar har-
caması sonucu oluşan ek istihdam olup, buna turizm çarpanını etkileri sonucu
ortaya çıkan uyarılmış istihdam diyebiliriz.

Türkiye’de turizm sektöründeki istihdamı tam olarak ifade etmek ol-
dukça güçtür. Ancak 1000 yataklı bir konaklama tesisinin 3000 kişilik istihdam
imkanı hazırlayacağı hesaplanmaktadır¹⁴. Turizmin ülkemizde istihdama ne
kadar katkı sağladığı kesin rakamlarla belirlenememektedir. 1992 yılında işsiz-
lik ve eksik istihdam nedeniyle atıl durumda bulunan işgücü oranının yüzesi
15.9 olduğu ülkemizde, istihdam açısından turizmin geliştirilmesinin ayrı bir
önemi olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde bir kişiye iş imkanı sağlayabilmek
için en düşük yatırım maliyeti turizmdir. Turizmde düşük maliyetli bir yatırım-
la, daha fazla istihdam sahası, daha az maliyetle açılmaktadır. Bunun sonucu

¹³ C. Macit Berberoğlu, **Ekonomik Gelişmede Turizm**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi
İ.İ.B.F. Dergisi, Eskişehir, Cilt IV, sayı 2.1998, s: 210.

¹⁴ Şadi Sarun, “**Türk Turizminin Sorunları ve Yönetmel Önemle**” Yeni İl Dünya
Ağustos, 1983, sayı 46, s. 30.

olarak kısa vadede istihdam katkısı bakımından en uygun yatırım alanı turizm olmaktadır, öyle ki turizm sadece işletme açısından değil, yatırım aşamasında da çok sayıda iş imkanı sağlayacaktır. Ayrıca turizm işletmesinin fiziki büyüklüğü ve yıldız sayısı arttıkça istihdam edilen personel sayısı ve buna bağlı olarak istihdam oranı artacaktır.

Turizm diğer sektörlere göre aynı istihdam hacmini daha az yatırımla sağlayan bir sektördür. Ülkemizde 1 kişiye iş yaratmak için hangi sektörlere ne kadar yatırım gerektiğine dair DPT tarafından yapılan araştırmalardaki bulgular 1985 yılı bazı tahmini fiyatları ile aşağıdaki görülmektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere bir kişilik iş yaratmak için gereken yatırım miktarı en düşük seviyede olan turizm sektörüdür.

Tablo:2- İş İmkanı Yaratmak Amacıyla Hangi Sektörde Ne Kadar Yatırıma İhtiyaç Vardır. (1 Kişi)

Yatırım Konusu	Bir kişilik iş yaratmak için gerekli yatırım miktarı (Milyon TL)
Ham petrol ürünleri	240,8
Kimyasal gübre	91,6
Enerji	65,0
Demir Çelik	45,0
Çimento	40,8
Un ve Unlu mamüller	20,8
Motorlu Taşıtlar	12,6
Dokuma	12,1
Elektrikli Aletler	9,9
Ayakkabı Sanayi	3,3
Turizm	1,5

Kaynak: DPT - Temel Ekonomik Göstergeler 1985.

Turizm sektörüne verilecek önemle birlikte sektörde sağlanacak ivme işsizlik sorunun azaltılmasında olumlu etkiyi beraberinde getirecektir. Son zamanlarda turizm gibi hizmet sektörlerine önem verilemesi ve hızlı gelişmesi sonucunda işsizlik üzerinde olumlu bir etki yaptığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, turizm sektöründe istihdam oranının belirli mevsimlerde artması turizm sektöründe bir sorun ortaya çıkarmakta, bu sorunun giderilmesinde uygulanacak politikalar, turizmin mevsimlik artışlarının önüne geçerek geniş bir istihdam alanı yaratacaktır.

Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

Turizm olayı milli gelir yapısı içinde yer almakta ve milli ekonomide geniş bir gelir etkisi göstermektedir. Ülkeye gelen turistleri yapmış oldukları

harcamalar (yeme, içme, eğlence, konaklama, alışveriş) bir gelir olarak ortaya çıkmakta ve bu da milli gelire etkide bulunmaktadır. Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini belirlemek için turizm gelirlerinin gayri safi milli hasıla içindeki payını incelemek gerekir. Turizm gelirleri ülkemizde GSMH olan katkısı, turistlerin yapmış oldukları harcamalar ile turistlere hizmet verebilmek amacıyla yapılan giderler arasındaki fark olarak karşımıza çıkar. Ülkemizde turizm sektörünün gayri safi milli hasılaya olumlu yönde etkisi 1983 yılında çıkarılan turizm teşvik tedbirleri ve kalkınmada öncelikli sektörler arasına alınmasından sonra payın yükseldiği görülür. Ülkemizde turizmin ekonomide büyük bir yere sahip olmasından dolayı, turizm sektörüne büyük ölçüde önem verilirse GSMH içindeki payda artacaktır.

Tablo:3.Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı (Cari Alıcı Fiyatlarıyla)

G	S	M	H	Gelir	Turizmi GSMH İçindeki Payı
Yıllar	Milyon TL	Milyon \$	Milyon \$		
1985	35,350,318,4	52,592,6	1,482,0		2,8
1986	51,175,759,0	57,820,7	1,215,0		2,1
1987	75,019,388,1	87,142,2	1,721,1		2,0
1988	129,175,103,7	91,640,6	2,355,3		2,6
1989	230,369,937,1	109,017,5	2,356,5		2,3
1990	397,177,547,1	150,060,7	3,225,0		2,1
1991	634,432,097,0	147,367,5	2,654,0		1,8
1992	1,103,740,422,9	153,627,5	3,639,0		2,4
1993	1,997,322,597,4	178,714,7	3,959,0		2,2
1994	3,903,300,704,3	132,825,9	4,321,0		3,3
1995	7,644,206,056,4	165,519,4	4,957,0		3,0
1996	15,125,091,739,0	183,577,0	5,962,1		3,2
1997	29,694,889,144,0	194,605,0	8,088,5		4,2

Kaynak: DİE. Turizm İstatistikleri Bülteni 1997.

Tabloda, turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 1984 yılından sonra uygulanan hibe teşviklerinin etkisiyle, turizm yatırımlarındaki artış, turizm gelirlerinde de artışa neden olduğu görülmektedir. Turizm gelirlerinin gayri safi milli hasıla içindeki payının 1985 yılında % 2.8 yükseldiği 1988 %2.6'ya yükseldiği görülmektedir. Körfez Krizinin patlak vermesi sonucu turizm olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu risk ortamında da turizm gelirleri GSMH içindeki payı gerilemiştir. 1990 yılında 2.1, 1991 yılında ise 1.8'e gerilemiştir. Bu etkinin ortadan kalkmasıyla birlikte, 1992 yılında 2,4'e yükselmiştir. Bu oran 1995 yılında 3.0, 1997 yılında ise 4.2'ye kadar yükseldiğini görmekteyiz. Turizm sektörünün ülke içinde ve dışında meydana gelen olumsuz şartlarda etkilendiği-

ni bu tabloda kolay bir şekilde görebiliriz. Bu yüzden turizm ülke içindeki meydana gelen olaylarda bağımsız değildir.

Yatırımlarda 1br artış milli gelir üzerinde artış oranının veren çarpan etkisi, turizm sektöründe diğer sektörlerle oranla etkisi daha fazladır. Örneğin ülkemiz için 1 dolarlık bir harcama ortalama olarak 3-4 dolarlık gelir artışı sağlamaktadır¹⁵. Turizm sektörünün milli gelir etkisini daha iyi anlayabilmek için, Türkiye’nin turistik gelir çoğaltanına değinmekte fayda vardır. Turistlerin yapmış oldukları turistik tüketim harcamalarını gelir olarak elde edenlerin, elde etmiş oldukları bu gelirleri tekrar harcamaları sonucu ortaya çıkan direkt, indirek ve uyarılmış gelir etkilerinin, diğer bir ifade ile turistik gelir çoğaltanını turistik tüketim harcamalarına etkisi, endeks ve uyarılmış gelir etkisini oldukça yükseltir. Bu etki, özellikle turistlerin konaklama ve yiyecek-içecek harcamalarına oranla, diğer turistik mal ve hizmetlere yaptıkları harcamaların daha fazla olması halinde daha da artmaktadır.

Tablo 3- Turizmde Çoğaltan Etkisi

Yıllar	Turizm Gelirleri (Milyon US\$) (*)	Milli Gelir Artışı (Milyon US\$) (**)
1985	1,482,0	5,765,0
1986	1,215,0	4,726,4
1987	1,721,1	6,695,0
1988	2,355,3	1,162,1
1989	2,556,5	9,944,8
1990	3,225,0	12,545,3
1991	2,654,0	10,324,1
1992	3,609,0	14,155,7
1993***	3,959,0	15,400,6
1994	4,321,0	16,808,7
1995	4,955,0	19,275,0

(*) Çarpan Türkiye için 3.89

(**) Milli Gelir Artışı Turizm Gelirleri ile Çarpan Katsayısının Çarpımından elde edilmiştir.

(***) 1993’den sonraki rakamlar Temel Ekonomik Gösterge 1996 DPT

Kaynak: Turizm İstatistikleri Bülteni, Turizm Bakanlığı, s. 94, 1992.

Turizmde çoğaltan etkisini artırabildiğimiz ölçüde Türkiye ekonomisi bakımından sağlanacak katkılarda o ölçüde artacaktır.

¹⁵ Serdar Altınok, Türkiye’de Turizm ve Turizm Yatırımları, Kontur Dergisi, Aralık 1998-Şubat 1999 Konya, s. 17.

Gelir ve Giderler Üzerindeki Etkisi

Turizm ekonomisinde yapılan faaliyetler sonucunda gelir elde edilmesi temel amaç olarak karşımıza çıkar. Turizm gelir getirici yönü bakımından götürücü yönü de bulunmaktadır. Ülkeye gelen turist gelirleri ile gelir elde edilirken, bu gelen turistlere yapılan hizmet ve mal harcamalar ile ülke vatandaşlarının başka ülkelere gitmeleriyle gider söz konusu olmaktadır. Turizmle ilgili olarak döviz girdisinden söz edilirken gelirle gider arasındaki net farktan söz edilmektedir¹⁶.

Turizm politikası ana hedefleri, uluslararası potansiyel turizm talebini devamlı olarak Türkiye'ye çekerek turist sayısını ve dış turizm gelirlerini arttırmak ve turistlerin ülkemizde kalış sürelerini ve harcama oranlarını arttırarak ekonomik yönden daha fazla gelir sağlamak hedefini amaç edinilmiştir. Tablo 4'te turizm gelirlerinde program hedefleri ile gerçekleşen turizm gelirleri görülmektedir.

Tablo 4- Program Hedefleri İle Gerçekleşen Turizm Gelirleri (1985-1997)
(1.000.000 \$)

Yıllar	Plan Hedefi	Gerçekleşen Gelir	Değişim Oranı (%)	Gerçekleşme Oranı (%)
1985	510,0	1,482,0	76,4	290,6
1986	1,150,0	1,215,0	-18,0	209,8
1987	1,225,0	1,741,1	41,7	260,1
1988	1,160,0	2,355,3	36,8	310,2
1989	2,675,0	2,556,5	5,5	291,2
1990	3,306,9	3,225,0	26,1	97,5
1991	3,757,9	2,654,0	-17,7	70,6
1992	4,270,5	3,609,0	37,1	85,2
1993	4,853,0	3,959,0	8,8	81,6
1994	5,514,0	4,321,0	9,1	78,4
1995	4,000,0	4,957,0	14,7	110,3
1996	-	5,962,1	20,3	-
1997	-	8,008,5	35,7	-
1998	-	7,177,000	-	-
1999	-	5,000,000	-	-
2000	12,000	-	-	-

Kaynak: Turizm İstatistikleri Bülteni, 1997.

¹⁶ Ali Ceylan, Ahmet İpekyun; "Turizm Türkiye ve Bursa Ekonomisindeki Yeri: Bursa, Ticaret ve Sanayi Ticaret Odası Yayınları No:20, Kasım 1985 Bursa, s:21.

Hem gelir hem de gider yönünden, yıllık program hedefleri ile gerçekleşen hedeflerin incelendiğinde, gelir yönünden 1985 yılından sonra hemen hemen bütün yıllarda planlanan gelirden de daha fazla gelir elde edildiği görülmektedir. Ayrıca 1984 yılından sonra uygulanan dışa açık sanayileşme politikasına bağlı olarak turizm gelirlerinde bu dönemden sonra önemli ölçüde artışlar olmuştur. 1989 yılına gelindiğinde Çernobil kazası turizmi önemli ölçüde etkilerken, 1989 yılında planlanan hedefin altında bir gelir elde edilmiştir. Bu durum 1990 yılında az da olsa etkisi görülmüş ve o dönemde de istenilen gelire ulaşılamamıştır. 1991 yılında ise Körfez Krizinin çıkmasıyla 1991 yılında da turizm gelirleri planlanan hedeflerin altında kalmıştır. 1992-1998 yılları arasında turizm gelirlerinden beklenen hedeflerin üstünde gelir sağlanmıştır. 2000 yılında ise, turizmden hedeflenen gelir 12.000 milyon dolar olarak belirlenmiştir.

Gelen yabancıların sayısına bağlı olarak, yabancı başına ortalama harcama ve turizm gelirlerini arttırdığı Tabloda görülmektedir. Gelen yabancı turistlerin sayısının artması hem ortalama harcamayı hem de turizm gelirin olumlu etki yapmaktadır. Bu durumda tabloda, 1985 yılında yabancı başına ortalama harcama 566,7 \$ olarak görülmekte ve bu oran 1990 yılına kadar artan bir seyirde devam etmiş ve yine 1991 yılında Körfez Krizi nedeniyle turist sayısına bağlı olarak 519,7 \$’a gerilemiştir. Bu krizin ortadan kalkmasıyla yabancı turist başına düşen ortalama harcama gelen yabancı turist sayısının artmasına bağlı olarak artmıştır.

Tablo 5- Turizm Gelir- Gider Dengesi ve Ortalama Harcama (1985-1997)

Yıllar	Gelir (1.000\$)	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Düşen Ortalama Harcama (\$)
1985	1.482.000	2.614.924	566,7
1986	1.215.000	2.391.085	508,1
1987	1.721.117	2.855.546	562,7
1988	2.355.295	4.172.727	667,5
1989	2.556.529	4.459.151	570,3
1990	3.225.000	5.389.308	621,3
1991	2.654.000	5.517.897	519,7
1992	3.639.000	6.500.638	533,0
1993	3.959.000	5.570.638	668,1
1994	4.321.000	6.670.618	674,0
1995	4.957.000	7.726.886	684,0
1996	5.962.000	8.614.085	748,0
1997	8.088.549	9.689.004	876,0
1998	7,177,000	9,752,000	-
1999	5,000,000	7,464,000	-

Kaynak: Turizm İstatistikleri Bülteni 1997

Türkiye turizm geliri ile ihracattan elde edilen gelir (Tablo 6) incelendiğinde 1985 yılında %18,6 iken 1989 yılında %22.0 oranına çıktığı görülmektedir. Tablo 34'i incelediğimizde 1994 yılında bu oranın %23.9'a ulaştığını görmekteyiz. Burada bu oranın devamlı şekilde artmadığı bazı yıllarda düşüş kaydedildiği tablodan görülmektedir. Bunun sebebi 1986-1987 yıllarındaki Çernobil faciası ile 1991 yılındaki Körfez Krizinden kaynaklanmaktadır.

Turistik Yatırımların Etkisi

Türkiye'de son yıllarda turizm sektörüne özellikle kıyı bölgelerinde yoğun yatırımlar yapılmış, fakat bu yatırımların büyük kısmı uzun süre atıl kalmıştır. Alt yapı bakımından Avrupa'nın en genç ve modern ülkesi sayılan Türkiye ancak birkaç yıldır turizmde beklentilere yakın sonuçlar elde etmeye başlamıştır. Özellikle 1985 yılında gelişen alt ve üstyapı yatırımları, servis standartlarının komşu ve Akdeniz kuşağındaki ülkelere oranla daha üstün olması, doğa güzelliklerimizin bozulmamış olması, beklentilerin artması sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında sektör, ülkemiz son yıllarda hızla gelişen bir trend yakalamıştır.

Dünyada üçüncü büyük pazar olan, dünya turizm pazarında ilk 20 ülke arasında 19'ncu sırada yer alan Türkiye turizmden elde edeceği pay her geçen gün artmaktadır. Türkiye Turizm devi ülkeler arasında şimdilik yer almamakla beraber gelen turist sayılarını hızla arttırmakta ve Avrupa ülkeleri içinde turizmi en çok arttıran ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. 1997 yılında ülkemize gelen yabancı sayısı bir önceki yıla oranla yüzde 12.8 artışla 8.6 milyon kişiden 9,7 milyon kişiye, yurt dışına çıkan vatandaş sayısı ise yüzde birlik bir artışla 4.3 milyon kişiden 4,5 milyon kişiye yükselmiştir¹⁷.

Turizm yatırımlarının teşvik edilmesine yönelik düzenlemenin Haziran 1980'de yapılmasına karşılık, yatırımları hızlı bir şekilde harekete geçiren düzenlemeler ve maddi teşvik unsurları 1984 ve 1985 yıllarında tamamlanmıştır. 1985 yılında "Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör" kapsamına alınan turizm sektörü yatırımları, niteliği itibariyle yatırımların gerçekleşmesinde ağırlıklı önceliğe sahip olan, kaynak kullanım destekleme primi (KKDP) ile Teşvik Primi (TP) nin, bir başka anlatımla, "hibe" nitelikleri teşvikin Eylül 1985'den itibaren uygulanması ile hızlı bir artış eğilimine girmiştir.

¹⁷Merkez Bankası Süreli Yayınlar İnternet Sayfası "Otel ve Restaurantlar" Yazı Dizisi 1998, s. 1.

Tablo 7- Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Tarım	0,9 (9,4)	11,5 (7,1)	-0,9 (6,5)	24,2 (7,6)	-7,4 (7,2)	-6,3 (6,8)	11,0 (6,6)	4,3 (6,9)
İmalat Sanayii	0,0 (24,1)	6,6 (22,0)	0,0 (19,8)	-16,2 (15,8)	-5,6 (15,1)	-8,6 (14,0)	55,2 (19,1)	-2,9 (18,7)
Ulaştırma- Haberleşme	- (21,3)	31,9 (23,9)	8,1 (23,3)	9,62 (24,2)	-19,7 (19,7)	-2,8 (19,4)	31-7 (2,4)	8,0 (24,0)
Enerji	- (15,7)	8,8 (14,6)	16,2 (15,3)	-8,6 (13,3)	-0,1 (13,5)	5,6 (14,4)	-19,7 (10,1)	-7,9 (9,4)
Konut	- (12,9)	16,2 (12,8)	31,8 (15,2)	39,7 (20,2)	28,1 (26,3)	6,0 (28,2)	-4,1 (23,7)	-11,6 (21,1)
Turizm	- (1,0)	57,3 (1,3)	90,6 (2,2)	23,7 (2,6)	23,8 (3,2)	21,8 (4,0)	11,9 (4,0)	-0,6 (4,0)
Eğitim-Sağlık	- (2,8)	36,0 (3,2)	11,1 (3,2)	26,2 (3,8)	2,1 (4,0)	10,0 (4,3)	29,5 (4,8)	-2,3 (4,8)
Diğer	- (12,8)	37,2 (15,1)	6,6 (14,5)	-8,3 (12,5)	-16,7 (11,0)	-17,9 (8,9)	21,9 (9,3)	16,7 (11,1)

Not: *Parantez içindeki sayılar sektörün sabit sermaye yatırımları içindeki payını, diğeri ise, sektör artış hızını göstermektedir.

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler 1984-1991, DPT.

Sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı incelendiğinde, sabit sermaye yatırımlarının temel sektörler itibarıyla 1984-1991 döneminde gösterdikleri genel gelişme eğilimi, sadece turizm yatırımlarının her yıl reel artış gösterdiğidir. Toplam sabit sermaye yatırımları içerisinde 1984 yılında yüzde 1.0 paya sahip olan turizm yatırımları, 1991 yılı sonu itibarıyla yatırımlar içindeki payını yüzde 4.0’a yükseltmiştir. Gelecek programlarda ise sektörün yatırım payını koruyacağını söylenebilir.

Turizmde özel ve kamu sermaye yatırımlarını incelediğimizde, özel sabit sermaye yatırımlarının, kamu sabit sermaye yatırımlarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. 1985 yılında kamu sabit sermaye yatırımları %0.8 iken, özel sabit sermaye yatırımları aynı tarih itibarıyla %2,2 olarak gözükmemektedir. 1997 yılında ise, kamu sabit sermaye oranı %1,9 iken özel sabit sermaye oranı %2,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8- Turizm Kamu Ve Özel Sabit Sermaye Yatırımları Oranı (1998 Fiyatlarıyla Milyar TL)

Yıllar	Kamu	%	Özel	%
1985	99,0	0,8	175,5	2,2
1986	239,1	1,7	283,9	3,2
1987	226,3	1,7	420,8	3,8
1988	180,6	1,6	607,6	4,8
1989	151,9	1,5	832,7	6,4
1990	140,0	1,2	920,0	5,9
1991	184,0	1,5	874,7	5,8
1992	175,0	1,4	747,0	4,9
1993	2447,6	1,7	9156,7	2,4
1994	3824,6	2,0	17388,5	2,3
1995	8468,02	2,5	36313,27	2,4
1996	16336,5	2,5	65925,82	2,3
1997	24819,5	1,9	124407,0	2,5

Kaynak: DPT, 1980'den 1990'a Makro Ekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analiz ve Bazı Değerlendirmeler, 1990, s:35, DPT.

Yabancı Sermaye Yatırımları: Yabancı sermayenin Türkiye ekonomisinde olumlu etkilerine bağlı olarak, kendini turizm sektöründe de göstermektedir. Türkiye de yatırımlarla karşılaşılacak kaynak güçlüğünden dolayı yabancı sermaye yatırımlarının büyük önemi vardır. Fakat bu önemin bilinmesine rağmen ülkemizde yabancı sermayeye karşı olumsuz tavır söz konusudur. Türkiye'de turizm sektöründe yabancı sermaye yatırımları 1980 yılına kadar varlığı pek hissedilememiş, bunun en önemli sebebi turizm sektörüne yatırımların az olması ya da turizm sektöründeki yatırımların gerçekleştirilmesinde karşılaşılacak kaynak yetersizliği olmuştur. İşte turizm yatırımlarının gerçekleşmesinde kullanılan kaynak sorunun ortadan kaldırmada yabancı sermaye alternatif bir çözüm olacaktır.

Turizm sektöründe izin verilen yabancı sermaye, Tablo 10'da, 1985 yılında 16 izin adedi, 1998 yılında 113 izin adedine ulaştığını görüyoruz. 1988 yılında yabancı sermaye miktarı ise, 132.6 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu oranlar 1990 yılına kadar yüksek bir trendde devam etmiş 1991 yılına gelindiğinde Körfez Krizi sonucu yabancı sermaye izin adedi ve izin verilen yabancı sermaye miktarında azalma olmuştur. 1992 yılından sonra nispeten azalma eğilimi gösterse de yabancı sermayeye karşı olan olumsuz tavrın ortadan kalmasıyla turizm sektöründe yabancı sermaye yatırımları artacağı beklenmektedir.

Tablo 10- 1985-1996 Yılları Arası Turizm Sektöründe İzin Verilen Yabancı Sermaye

Yıllar	İzin Adedi	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon Dolar)
1985	16	14,08
1986	40	46,02
1987	77	132,67
1988	113	157,18
1989	132	255,62
1990	152	267,60
1991	119	243,10
1992	138	108,10
1993	121	107,2
1994	73	57,0
1995	84	174,8
1996	1713	124,5

Kaynak: Turizm El kitabı, Türkiye Kalkınma Bankası 1990 DPT Temel Ekonomik Göstergeler, 1993-1996. (Kasım sonu itibarıyla)

Yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye ekonomisindeki etkileri, transfer ettiği para yanında, teknoloji, araştırma-geliştirme, üretim yönetim teknikleri ve sunduğu istihdam imkanları ile ülke gelişiminde sosyo-ekonomik bir boyut kazanmaktadır¹⁸. Gelir etkisi açısından yabancı sermaye yatırımları, yabancı sermayenin ekonomideki daha çok yatırımlar için yapılan harcamalar yoluyla ortaya çıkmaktadır¹⁹. Yani, ekonomide yapılan bir yatırım harcaması ekonomik fertleri için yeni gelir yaratacaktır. Bu gelirler fertlerin bir kısmını tasarruf edip bir kısmını da tüketim harcamalarına harcayacaktır. Böylece yatırım harcamaları ekonomik dağılacaktır. Yabancı sermaye yatırımları turizm sektöründeki ve sektörü besleyen diğer sektörlerdeki üretim faktörlerinin gelirlerinin artmasına sebep olacaktır.

Turizm Teşvikleri: Teşvik belgesi, yatırımların karakteristik değerlerini ihtiva eden, bu değer ve tespit edilen şartlara uygun olarak gerçekleştirilmesi halinde üzerinde yazılı bulunan teşviklerden yararlanma imkanı veren, kalkınma planına uygun olarak ve ülke ekonomisi için genel anlamda faydalı olduğu dev-

¹⁸ TOBB İktisadi Rapor 1990, Semih Ofset Matbaa, Ankara, 1990, s. 307.

¹⁹ Yüksel Ekinci – Arzu Ekinci; **Turizm Amaçlı Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Türkiye Kalkınma Bankası, Turist Yılığ, 93, s. 78.

let planlama teşkilatınca kabul görmüş yatırımlar için yatırımcılara verilen bir belgedir.²⁰

Daha öncede belirttiğimiz üzere, turizm sektörünün “Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör” kapsamına alınması ve teşvik sisteminin tanıdığı tüm imkanlardan yararlanması 1985 yılı sonunda bir bütün olarak gündeme gelmiştir. Tablo 11’de görüldüğü üzere, turizm yatırımlarında 1986 yılında, cari fiyatlara yüzde 181,3 gibi çok hızlı bir sıçrama olmuştur.

Tablo 11- Turizm Yatırımları

Yıllar	Cari Fiyatlar (milyar TL)	Artış (%)	1988 Fiyatlarıyla (Milyar TL)	Artış (%)
1985	72,7	...	274,5	...
1986	204,5	181,3	523,1	90,5
1987	371,6	51,7	635,7	21,5
1988	787,2	111,8	785,6	23,5
1989	2547,1	86,5	954,8	21,5
1990	2508,5	68,7	1068,9	11,9
1991	4155,2	59,3	1094,1	2,3

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler 1985-19971, DPT.

1982 yılında çıkarılan ve 1983 yılında revize edilen “Turizm Teşvik Yasası”nın getirdiği teşvik önlemlerinin yanı sıra turizm yatırımlarına yönelik “hibe” şeklindeki teşviklerinde, Genel Teşvik Tablosu çerçevesinde sektöre kullandırılması, 1986-1989 döneminde yatırımlarda izlenen çok hızlı gelişmenin temel nedenidir. Kısacası 1985-1989 döneminde, Turizm Teşvik Yasası’nın yatırımların, döviz kazandırıcı hizmetlerin ve işletmelerin teşvik edilmesine ilişkin kararın yabancı sermaye yasasının, 32 sayılı Türk Parasını Koruma kanununun ve kurumlar vergisi ile katma Değer vergisine ilişkin yasanın tanıdığı teşviklerin tümünden bir arada yararlanmak gibi çok önemli bir yatırım fırsatını yakalayan turizm sektörü, bu fırsatı çok iyi değerlendirmiştir.

1985-1996 yılları arasında verilen teşvik belgelerinin sektörel dağılımı Tablo 15’de verilmiştir. Diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de 1985 yılı ile 1989 yılı arasında verilen teşvik belgelerinin sayısında sürekli artış olmuş, daha sonraki yıllarda bu azalışa dönüşmüştür. Tabloda da görüleceği üzere en çok imalat ve ulaştırma sektörlerine teşvik belgesi verilmiştir. Turizm sektöründe ise 1985 yılında yatırım teşviklerinde yüzde 35’lik bir pay alırken bu oran her yıl artmış ve 1985’de 18,57’ye ulaşmıştır. 1989 yılı itibariyle düşme eğilimine girmiştir. 1987 yılından sonra toplam yatırımlar reel olarak gerileme-

²⁰ T.C. Turizm Bankası, A.Ş. Turizm Yatırımlarına İlişkin Teşvik Tedbirleri ve Uygulama Esasları, Ankara.

sine rağmen, turizm yatırımlarının artmaya devam etmesi, bu sektöre verilen önemin bir göstergesidir²¹.

Tablo 15- Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı (Oransal)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Tarım	1,1	0,7	2,3	1,1	2,6	10,6	1,5	1,3	1,1	1,0	0,4	1,9
Madencilik	3,9	5,9	7,6	2,0	2,7	2,7	3,6	2,9	2,8	2,0	0,6	10
İnşaat	26,0	39,1	37,5	49,2	48,3	68,8	62,6	66,3	69,5	60,1	87,6	75,2
Enerji	42,8	3,9	9,4	9,3	1,9	4,3	4,3	2,2	5,6	4,9	2,4	4,0
Hizmetler	26,2	50,4	43,2	38,4	44,4	28,0	28,0	27,3	21,0	32,0	9,1	18,0
Ulaştırma	20,6	30,4	19,0	17,2	14,3	9,0	9,0	10,2	11,0	14,7	6,2	11,8
Turizm	3,5	6,0	12,2	16,8	18,5	4,0	4,0	3,4	2,9	3,1	0,9	1,2
Diğer hizmetler	2,1	14,0	12,0	4,4	11,6	15,0	15,0	13,8	7,1	14,2	1,9	5,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım Tutarı (Milyar TL)	3.531 4	5.347 0	6.837 4	11.65 3,4	19.37 6,2	22.62 8,9	38.13 1,3	51.23 0,1	229,2 42,9	214,0 32,6	2.187 010,7	1.618 535,1

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler 1993-1996. DPT.

Sonuç olarak, özellikle 1985 sonrasında 1986-1989 dönemi teşvik yapısında sağlanan imkanlarla turizm yatırımlarının, hızlanan bir enflasyonist süreç karşın, reel olarak hızla genişlediği ortaya çıkmaktadır. Bu hızlı büyümenin sağlanması amacıyla “hibe” türü teşvikler ağırlıklı olarak harekete geçirilmiştir. Turizm sektörü, kullandığı bu yoğun teşvikler ile 1991 sonu itibariyle turizm belgeli yatak kapasitesini yüzde 2,3, Türkiye’ye gelen turist sayısını yüzde 23,2, turizmden elde edilen turizm gelirini de yüzde 546 artırmıştır. GSMH içindeki sektörün payı, 1990 sonunda yüzde 36.8 artarken, en büyük ve istikrarlı büyüme hızı da turizm sektöründe gerçekleşmiştir²².

Türk Turizminde Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Turizm son yıllarda sosyal ve ekonomik olaylar içerisinde en hızlı gelişme gösteren bir kitle olayıdır. 1983 yılı verilerine göre dünya turizm olayına 490 milyon kişi katılmış ve yapılan turistik harcama oranı 68,5 milyar dolara ulaşmıştır.

Dünyadaki bu gelişime karşılık, Türkiye’de de olumlu gelişmeler söz konusudur. Ancak turizmle ilgili birçok sorunun varlığı bir gerçektir. Öte yandan, gelecekte yeni sorunlar söz konusu olacaktır. Turizmin söz konusu dina-

²¹Erdinç Tentar, **Türkiye’de Turizm Sektörü Gelişimi**, Anadolu Üniversitesi. Afyon İİBF Yıllık, Eskişehir, 1990, S. 125.

²²Asuman Ayözcan-Oğuzhan Önen, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye’deki Turizm Sektöründeki Gelişmeler ve Türkiye Kalkınma Bankasının Rolü, Araştırma ve Planlama Müdürlüğü, Ankara 1995, s:105.

mik özelliği nedeniyle bütün sorunları ortaya koymak ve çözümler önermek mümkün değildir. Gelecek yıllarda Türk turizmi ile ilgili sorunlar aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Turizmle ilgili en önemli sorunlardan birisi, alt ve üst yapı tesislerinin yetersizliğidir. Bilindiği gibi, turizm gelirleri ile konaklama tesisleri yeterliliği arasında doğrusal bir ilişki vardır. Turizm sektörünün geliştirilmesinde kaynaklar büyük ölçüde konaklama tesislerine bağlanmaktadır. Oysa, konaklama tesislerinin karlılığı oldukça düşüktür. Ancak, konaklama tesislerine yapılan yatırımlar diğer işletmelerin yatırım gereksinimlerini azaltmaktadır. Konaklama tesislerinin karlılıklarının düşüklüğü özel girişimcilerin yatırım yapmama neden olmaktadır. Oysa söz konusu tesislerin diğer işletmelerin yatırımlarını azaltmaları nedeniyle sosyal karlılıkları yüksektir. Bu nedenle turizmin geliştirilmesi için, devlet konaklama yatırımlarına daha fazla teşvik sağlamalıdır.

Günümüzde yatak kapasitelerinin artırılabilmesi için kısa, orta ve uzun vadede önlemler alınması gerekir. Kısa vadeli önlemler içerisinde, belgesiz turistik tesisleri belgeli turistik tesislere dönüştürülmesi, orta ve uzun vadede ise, turizm yatırımlarını teşvik edici tedbirler, genel yatırım teşviklerinden ayrı olarak belirlenmelidir.

Türkiye turizminde bir başka sorunda ulaşım ve haberleşme yetersizliğinde kaynaklanmaktadır. Turistlerin ülke seçiminde kendi ülkeleri ile gitmek istedikleri ülkeler arasında uzaklık, turizmin belirli ülkelere yönelmesinde etkili olmaktadır. Turizmde en önemli sorunlardan bir tanesi de hava trafiğinin diğer gelişmiş ülkelere göre fazla gelişme gösterememesidir. Oysa gelişmiş ülkelere götürü turlar hızla gelişmektedir.

Türk turizminde en önemli sorunlardan bir tanesi de tanıtım sorunudur. Tanıtım konusunda ülkemizin başarıya ulaşabilmesi için faaliyetlerin bir merkezden yürütülmesi daha iyi olacaktır. Tanıtımda başka önemli bir sorunda gümrüklerde kaynaklanmaktadır. Turistlerin ülkeleri değerlendirirken üzerinde durdukları faktörlerden birisi de gümrüklerdir. Kısa vadede gümrüklerin istenilen düzeye getirilmesine çalışılmalıdır.

Türk turizminin gelişmesini engelleyen faktörlerden birisi de enflasyondur. Turizm gelişmesinde fiyat istikrarının payı büyüktür. Oysa yüksek oranlı enflasyon, turistik mal ve hizmet fiyatlarını arttırarak, turist sayısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Dünyadaki hızlı değişmelere rağmen, turizm sektöründe muhasebe ve rezervasyon dışında teknoloji kullanımı sınırlıdır. Bunu sonucu olarak ta eğitilmiş personelin önemi artmaktadır. Bu öneme cevap verebilen eğitilmiş personel sayısı ve iş gücünü eğitim düzeyi düşük seviyededir. Bu amaçla sektörde eğitilmiş personel sayısının arttırılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Dünya konjektüründe ülkeye turist çekmede tur operatörlerinin önemli payları söz konusudur. Son yıllarda Türkiye'ye turist talebinin artmasını bir

nedeni de tur operatörleridir. Başka bir ifade ile, Türkiye son yıllarda Batı Avrupa ülkelerindeki operatörlerin katalogunda yer almaya başlamıştır. Yapılan anketlerde turistlerin gidecekleri ülkeyi organizatörlerin kataloglarından seçtiklerini göstermektedir. Yabancı tur organizatörlerine gerekli kolaylıkların sağlanması ve Türk seyahat acentalarına gerekli teşviklerin verilmesi sektöre bir ivme kazandıracaktır.

Turizmden istenilen düzeye ulaşmada ilgili bakanlığa önemli görevler düşmektedir. Turizm bakanlığı ve özel sektörün Türk turizmini geliştirmek için gelecekte en başta yapması gereken çalışma, kaliteli ürünlerin üretilmesi ve sunulmasını sağlamak olacaktır. Bunlara ek olarak, gelecekteki turizm projelerinde en önemli hedef, uygun kapasite ve servise sahip olmayı sağlarken, tarihi, doğal ve kültürel çevreyi koruyucu önlemlerin alınmasıdır. Bu yolla hem Türkiye'ye olan turistik talebin devamlılığını sağlamış olur, hem de değerlerimizi bozmadan gelecek kuşaklara aktarmış oluruz.

Gelecekte turizm sektöründe başarılı olmak istiyorsak; iyi hizmet, iyi pazarlama ve iyi eğitime ihtiyacımızın olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Türk turizmini daha iyi bir noktaya taşımak için hazırlanacak planlarda, belirlenen sorunların çözümü için gereken kaynak ve çabalara yer verilmelidir. Aksi takdirde, sektörde nicel ve nitel gelişmenin beklenmesi olanaksızdır.

KAYNAKÇA

- Ali Ceylan, Ahmet İpekyun; "Turizm Türkiye ve Bursa Ekonomisindeki Yeri: Bursa, Ticaret ve Sanayi Ticaret Odası Yayınları No:20, Bursa, Kasım 1985.
- Asuman Ayözcan, Oğuzhan Önen, Türkiye'deki Turizm Sektöründeki Gelişmeler ve Türkiye Kalkınma Bankasının Rolü, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma ve Planlama Müdürlüğü, Ankara 1995.
- C. Macit Berberoğlu, Ekonomik Gelişmede Turizm, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Eskişehir, Cilt IV, sayı 2.1998.
- DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.Turizm İktisat Raporu (68/72), İktisadi Planlama Dairesi Teşkilatı, Ankara, 1968.
- Erdinç Tentar, Türkiye'de Turizm Sektörü Gelişimi, Anadolu Üniversitesi. Afyon İİBF Yıllık, Eskişehir, 1990.
- Erdoğan Alkın. Gelir ve Büyüme Teorisi, İ.Ü.İ.F. No: 46, İstanbul, 1981.
- Halil Seyitoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 9. Baskı, İstanbul 1993.
- Hasan Olalı, Turizm Teorisi ve Politikası, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 1991.
- Hasan Olalı-Alp Timur, Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık San. Ltd. Şti, İzmir 1986.

- Münir Kutluata, **Turizm Pazarlaması ve Turizmde Aracı Kuruluşlar**, (Basılmamış Doktora. Tezi), İ.Ü.İ.F. İstanbul, 1977.
- Orhan İçöz, **Turizmin Bölgesel Ekonomik Etkileri ve Kuşadası Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1987.
- Sabri Ülgener, **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınları: 6. Baskı, İstanbul,1990.
- Serdar Altınok, **Türkiye’de Turizm ve Turizm Yatırımları**, Kontur Dergisi, Aralık 1998- Konya, Şubat 1999.
- Şadi Sarun, **“Türk Turizminin Sorunları ve Yönetmel Önemle”** Yeni İl Dünya Ağustos, 1983, sayı 46.İstanbul 1995.
- T.C. Turizm Bankası, **“A.Ş. Turizm Yatırımlarına İlişkin Teşvik Tedbirleri ve Uygulama Esasları”**, Ankara 1997.
- TOBB İktisadi Rapor 1990, Semih Ofset Matbaa, Ankara, 1990
- Yüksel İkinci – Arzu İkinci; **Turizm Amaçlı Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Türkiye Kalkınma Bankası, Turist Yılığ, Ankara, 1993.
- Yüksel Ülken, **20. yy. Dünya Ekonomisi**, İ.Ü.İ.F. yay. No: 493, İstanbul, 1984.